

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2014 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2014

1

Vilnius 2015

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2014

1

Vilnius 2015

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-7-55

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

DANGIRAS MAČIULIS

VILNIAUS LIETUVIAI IR LIETUVOS SOSTINĖS IDĖJA*

Beveik visą XX a. tarpukarį Lietuva buvo be Vilniaus, laikinąją sostinę tapus Kaunui, siekdama atgauti istorinę sostinę, atsidūrusią Lenkijos valdžioje. Vilniaus netektis paženklino kultūrinį ir politinį tarpukario Lietuvos diskursą, o įtikėjimas gyvybišku Vilniaus būtinumu lietuviško pasaulio egzistencijai pagimdė Vilniaus vadavimo sąjūdį. Vilniaus vadavimo diskursas Lietuvos visuomenei diegė mintį, jog Vilnius – išimtinai lietuviškas miestas ir tikroji Lietuvos valstybės sostinė. Tuo metu Vilniuje lietuvių bendruomenė egzistavo kaip tautinė mažuma. Jos padėtis, esant Lenkijos valdžioje, išsamiai išnagrinėta Broniaus Makauskos monografijoje¹. Sunku tiksliai pasakyti, kiek lietuvių gyveno tarpukario Lenkijoje. Pagal oficialius 1931 m. Lenkijos gyventojų surašymo duomenis, Lenkijoje gyveno 82 tūkstančiai lietuvių². Vilniaus mieste iš 195 tūkst. gyventojų 1579 buvo lietuviai³. Tyrinėtojai diskutuoja dėl šios statistikos patikimumo pagal gyventojų skirstymą tautomis⁴. Istorikas B. Makauskas, pagrindęs abejones šios statistikos patikimumu etniniu principu, mano, jog visoje Lenkijoje tarpukariu galėjo gyventi apie 300 tūkst. lietuvių, o Vilniuje – iki 7 tūkst. lietuvių⁵. Neabejotina viena – lietuviai buvo mažuma mieste, kurį laikė savo sostine. Šiame straipsnyje analizuojama, kokį vaidmenį Vilniaus lietuvių bendruomenė 1919–1939 m. atliko diegiant Lietuvos sostinės idėją, kaip naudotasi jos vaizdiniu propagandiniame Vilniaus vadavimo diskurse.

*Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (projektas VAT-48/2012).

¹B. M a k a u s k a s, *Vilnijos lietuviai 1920–1939 metais*, Vilnius, 1991.

²Ten pat, p. 17.

³*Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Wilno*, Warszawa, 1937, s. 11.

⁴B. M a k a u s k a s, min. veik., p. 11–22; J. J a n u s z e w s k a - J u r k i e w i c z, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, Katowice, 2010, s. 513–524.

⁵B. M a k a u s k a s, min. veik., p. 18–21.

Nepriklausomybės paskelbimo išvakarėse, 1918 m. vasarį, lietuviška spauda, pripažindama, kad „sulyginus su vadinamaisiais lenkais, mes, lietuviai, esame šiandien Vilniuje dar gana silpni; iš paviršiaus žiūrint rodėsi net, jog mūsų čia visai mažai tėra. Visur bažnyčiose, krautuvėse, gatvėse, girdi tik lenkų, rusų (ir dabar žydai tebekalba dažnai rusiškai) ir žydų kalbas; lietuvių kalbą, palyginti, dar retai kur tenka beužgirsti“, skaitytojus tikino, jog vis dėlto „Vilnius niekad nebuvo nė šiandien nėra lenkų miestas, tik jis labai aplenkintas“, tačiau „tai yra atitaisytina“. Esą „tegu tik susidarytų Vilniuje daugiau viduriniojo luomo lietuvių, atsirastų daugiau savitų pasiturinčių inteligentų lietuvių šeimynų, lietuvių darbdavių ir visuomenės įstaigų (ypačiai labdaringųjų: prieglaudų, pigiųjų valgyklų ir t. t.) – Vilnius gana greitai pasidarytų bent pusiau lietuviškas“⁶. Trumpai tariant, lietuvių veikėjai vylėsi – kai tik miestas atsidurs jų rankose, jie netruks jį sulietuvinti.

Realius valdžios svertus lietuviai Vilniuje ėmė įgyti tik 1918 m. lapkritį, kai mieste ėmė veikti Lietuvos vyriausybė. Tačiau Vilniuje Lietuvos valdžia ilgai neužsibuvo – pirmosiomis 1919 m. dienomis ji buvo priversta evakuotis į Kauną. Vilnių užėmė bolševikai, o 1919 m. balandį juos išstūmė Lenkijos kariuomenė.

Lietuvių veikėjai į Vilnių užėmusius lenkus žvelgė kaip į mažesnę blygybę – lyginant su bolševikais. Tokia nuotaika vyravo balandžio 22 d. įvykusiame Vilniaus lietuvių susirinkime. Mykolas Biržiška realijas vertino pragmatiškai, net, bandydamas įžvelgti naudą, samprotavo taip: „Gal gerai, kad atėjo lenkai. Sunki našta nualinto krašto jiems teks pakelti. Šiuo laiku sunku bus aprūpinti žmones maistu ir darbu.“ O patiems lietuviams M. Biržiška siūlė laikytis tokios taktikos: užimti rezervuotą poziciją lenkiškos administracijos atžvilgiu; imtis iniciatyvos telkti greta savęs „visus mums palankius gaivalus“ – pirmiausia turėdamas galvoje lietuvių, baltarusių ir žydų bendruomenes, tačiau neatmesdamas ir lenkų; kiek įmanoma plėtoti lietuviškų organizacijų veiklą ir tokiu būdu stiprinti lietuvių pozicijas Vilniuje⁷. Šiame Vilniaus lietuvių inteligentų susirinkime, kuriame Pranas Bieliauskas suskaičiavo dalyvavus 112 lietuvių inteligentų, buvo išrinktas Laikinasis Vilniaus lietuvių komitetas, kurio nariais tapo Jonas Basanavičius, Mykolas Biržiška, Juozas Tomas-Vaižgantas, Ignas Jonynas, Pranas Mašiotas, Sofija Čiurlionienė, Bronislava Biržiškienė, Danielius Alseika, Antanas Žmuidzinavičius, Jonas Šepetys, Vincas Matulaitis, Ona Mašiotienė. Komiteto pirmininku tapo Mykolas Biržiška. Lenkijos valdžios Rytų žemių civilinės valdybos vyriausias komisaras Jerzis Marcinas Osmołowski Laikinąjį Vilniaus lietuvių komitetą pripažino kaip oficialią Vilniaus krašto lietuvių atstovybę.

1919 m. balandžio 25 d. Vilniuje pradėjo eiti lietuviškas dienraštis „Nepriklausoma Lietuva“, kurį redagavo J. Vaižgantas ir St. Matijošaitis. Viename pirmųjų laikraš-

⁶ A. K a š ė t a, Dėl Vilniaus gyventojų lenkiškumo, *Tėvynės sargas*, 1918 02 12, p. 4.

⁷ P. B i e l i a u s k a s, *Vilniaus dienoraštis, 1915 XII 26–1919 XI 26*, Trakai, 2009, p. 143.

čio numerių Vilniaus lietuvių lyderis – Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto pirmininkas M. Biržiška, pareiškdamas, jog pagrindinis politinis Vilniaus lietuvių siekis – demokratinė nepriklausoma Lietuva su sostine Vilniuje, taip programiškai formulavo taktinę vilniečių lietuvių laikyseną: „1) likti Vilniuje, nebent badas ar prievarta iš čia išvys; 2) kelti savo įstaigas; 3) stoti bendran kuriamajam visuomenės darban su kitomis Vilniaus tautomis, ypač atsiremę jų demokratiniams sluoksniams; 4) kelti politinę ir kultūrinę plačiųjų minių sąmonę, padėdami jiems susiprasti ir pasijusti Vilniaus reikalų bendrumą su visa Lietuva ir tos Lietuvos savybes“⁸. Analogišką laikyseną Vilniaus lietuviams formulavo ir Lietuvos valdžia – jos oficiozas rašė: „Esant Vilniui pavojuje lietuviai Vilniuje privalo ne mažėti, bet daugėti“⁹. Reaguodama į lenkų pastangas Vilniuje silpninti lietuvių politinį ir visuomeninį aktyvumą, slopinti kultūrinę veiklą, valdžia siūlė taktiką, kuri, jos manymu, galėjo užkirsti kelią siekiui Lietuvos sostinę paversti lenkišku miestu ištrinant lietuviškumo žymes: „Šiuo metu kiekvienas lietuvis Vilniuj yra brangus! Iš senų senovės Vilnius yra mūsų politinis ir kultūrinis centras. Tuo jis ir šiandien mums palieka. Todėl visi, kas tik gali, tegu eina į Vilnių!“¹⁰ Vilniaus lietuviams raginti likti Lenkijos valdžioje atsidūrusiame Vilniuje ir stiprinti šiame mieste lietuviškas pozicijas.

Orientuodamiesi pirmiausia į, kaip manyta, nutautusius lenkakalbius Vilniaus krašto lietuvius, o po to ir į lenkų visuomenę, lietuvių veikėjai ėmė leisti spaudą lenkų kalba – taip 1919 m. gegužės 15 d. pasirodė M. Biržiškos redaguojamas dienraštis *Głos Litwy*, o nuo 1919 m. liepos 17 d. – pirmiausia katalikiškai auditorijai skirtas savaitraštis *Nasza Ziemia*. Šios spaudos, kurią cenzūra periodiškai stabdė, misija buvo populiarinti idėją, jog Vilniaus kraštas turi priklausyti Lietuvai, o Vilnius turi būti tik nepriklausomos Lietuvos sostinė.

1919 m. gegužės 15 d. pradėdama leisti dienraštį *Głos Litwy* redakcija pabrėžė savo misija laikanti surišti nutrūkusius „siūlus, kurie riša sostinę Vilnių su visa Lietuva“¹¹. Nuo pirmosios dienraščio eilutės akcentuota, jog „lenkų kariuomenė užėmė dalį Lietuvos, o taip pat Vilnių, jos sostinę“¹². Pagrindiniu dienraščio vedamųjų autoriumi tapęs M. Biržiška, polemizuodamas su lenkų spauda, aiškino, jog lietuvių tautinės aspiracijos – „nepriklausoma Lietuva su sostine Vilniumi“¹³, todėl Lietuvos–Lenkijos konfliktas gali būti išspręstas tik pirmiausia atsižvelgus į pamatinę lietuvių sąlygą – Lietuvos nepriklausomybės su sostine Vilniumi pripažinimą¹⁴.

⁸ M. B-ka, Rimta valanda, *Nepriklausomoji Lietuva*, 1919 05 07, p. 1.

⁹ Kaunas, liepos 29 d., *Lietuva*, 1919 07 30, p. 1.

¹⁰ Kaunas, rugpjūčio 2 d., ten pat, 1919 08 03, p. 1.

¹¹ *** Redakcija, *Głos Litwy*, 1919 05 15, p. 1.

¹² M. B-ka, Wilno, 15 maja. 1919 r., ten pat.

¹³ M. B-ka, Wilno, 27 czerwca 1919 r., ten pat, 1919 06 27, p. 1.

¹⁴ M. B-ka, Wilno, 28 czerwca 1919 r., ten pat, 1919 06 28, p. 1.

1919 m. birželį, kai Vilniuje pasklido kalbos, jog Lenkija rengia plebiscitą dėl Vilniaus priklausomybės, *Głos Litwy* pasirodžiusiame Vilniaus aprašyme teigta: „Kaip praejusiais laikais, taip ir dabar, Vilnius buvo ir liko lietuviams viskuo: galva, širdimi ir mylimąja“, ir pabrėžta, jog lietuvis niekada neatsisakys Vilniaus – „kaip protingas žmogus niekada neatsisakys savo kūno vien dėl to, jog į jį įsimitė kokios nors ligos bakterija“. Grindžiant lietuvių teises įrodinėta, kad tikrieji šio miesto autochtonai yra lietuviai – priminus, jog dar XVII a. dauguma miestiečių klausėsi pamokslų lietuvių kalba, o istorikas Mykolas Balinskis savo „Statistiniame Vilniaus aprašyme“ XIX a. pradžioje pirmoje eilėje įrašė lietuvius, kasdieniame gyvenime vartojančius lietuvių kalbą¹⁵. Kartu įrodinėta, jog „lenkų kultūra Vilniuje negiliai įleido šaknis, nepasiekė žemųjų sluoksnių“ – įrodymu pateikiant gyvuojančią „kalbą – žargoną quasi lenkų“. Akcentuota, kad būtent Vilniuje, kaip „natūralioje sostinėje“, nuo 1905 iki 1919 m. susiformavo lietuviškos kultūros židinys – susitelkė įtakingiausi laikraščiai, draugijos, vyko suvažiavimai – kaip 1905 m. Didysis Vilniaus seimas. Tuo pat metu pripažinta („niekas iš lietuvių nesiginčys“), jog „senasis lietuviškas Vilnius yra fatališkai nutautintas“. Svarstant įvairias Vilniaus ateities ir priklausomybės perspektyvas (tarp jų ir Vilniaus pavertimą laisvuju miestu) įrodinėta, kad miestui ekonominiu, politiniu, kultūriniu požiūriu perspektyviausia būtų atsidurti „Jaunosios Lietuvos rankose“. Tuo pat metu pripažinta, kad ir pačios Lietuvos egzistencija be Vilniaus kaip sostinės praranda prasmę, todėl Vilniaus atskyrimui nuo Lietuvos priešinsis kiekvienas susipratęs lietuvis¹⁶.

Vilniuje leidžiama Lietuvos poziciją pristatanti spauda populiarino Vilniaus kaip lietuvių tautinės valstybės sostinės viziją, kategoriškai atmesdama siūlymus Vilnių paversti sostine istorinės Lietuvos, kurios teritorija pretenduotų į istorines LDK ribas. Atmesdamas tokias vizijas M. Biržiška, perėmęs oponentų publicistinę leksiką, pareiškė vienareikšmiškai pasisakąs už „siaurą litvomanišką“ požiūrį į Vilnių ir šį miestą matąs tik „kaip etnografinės Lietuvos sostinę“¹⁷. Agituojant už Vilniaus kaip etnografinės Lietuvos sostinės ateitį buvo pabrėžiama, kad lietuviai puikiai suvokia šio miesto daugiatautiškumo specifiką, ir žadėta, jog Lietuvai tapus šio miesto šeimininke, visų tautų, gyvenančių mieste, teisės bus gerbiamos.

Vilniuje lenkų kalba leidžiamoje spaudoje lietuviai tikino skaitytojus, jog Vilniaus kraštas „visada buvo, yra ir bus Lietuvos dalimi ir niekas neįstengs jo atplėšti“¹⁸. Įrodinėta, kad pačiai Lenkijai politiškai būtų parankiau neatidėliojant pripažinti nepriklausomą

¹⁵ A. R., O Wilno, ten pat, 1919 06 06, p. 2–3.

¹⁶ A. R., O Wilno, ten pat, 1919 06 07, p. 2–3.

¹⁷ Palyginti: W., O Wilno, *Nasz Kraj*, 1919 08 26, s. 1; Wilno, 30 sierpnia 1919 r., *Głos Litwy*, 1919 08 30, s. 1.

¹⁸ Z., Dla czego nie chcemy plebiscytu? *Echo Litwy*, 1919 12 24, s. 1.

Lietuvą su sostine Vilniumi – taip esą Lenkija tam tikra prasme „įgytų“ sau ne tik Vilnių, bet ir sąjungininką – Lietuvą¹⁹.

Vienų pagrindinių lietuvių argumentų grindžiant teises į Vilnių buvo tai, kad šis miestas iškilęs lietuvių etnografinėje erdvėje ir istoriškai buvo lietuvių politinis, ekonominis, kultūrinis centras: „Lietuviško valstybingumo pradžia, o šiandien lietuvių tautos atgimimas ir nepriklausomos Lietuvos būties prisikėlimas susietas tampriai su Vilniumi. Vilnius visada buvo ir yra dvasinė Lietuvos sostinė. Nėra Lietuvos be Vilniaus ir Vilniaus be Lietuvos.“ Priduriant, kad Lietuva be Vilniaus būtų „kūnas be galvos, namas be stogo...“²⁰

Nuo 1919 m. pavasario Vilniuje leidžiamų lietuviškų laikraščių skiltyse raiškiai dominavo politinė tematika – spaudos uždavinys buvo ginti lietuvių teises į Vilnių kaip integralią Lietuvos dalį ir jos sostinę. Tuo pat metu Vilniaus lietuvių bendruomenė manifestavo savo lojalumą Lietuvos valstybei. 1920 m. gegužės 15 d. Kaune pradėjo darbą Steigiamasis seimas – jam adresuotame Vilniaus miesto ir apskričių lietuvių delegatų sveikinime pabrėžtas tikėjimas, kad „vienas svarbiausių ir pirmųjų Steigiamojo seimo darbų bus atgauti Lietuvos senų senovės sostinę Vilnių ir sujungti visus lietuvių kraštus į vieną valstybę“²¹. Ir Vilniaus krašto lietuvių atsiųstame sveikinime seimui liudytas noras „jungtis su Lietuva ir darbuotis drauge atstatymui etnografinės su sostine Vilniuj Lietuvos“ ir prašyta seimo kuo greičiau Vilniaus lietuvius „atvaduot mus nuo sunkios lenkų okupuotės“²².

Lietuva Vilnių atgavo 1920 m. rugpjūčio 25 d., ir Laikinis Vilniaus lietuvių komitetas netrukus savo veiklą sustabdė. Į Vilnių iš Kauno ėmė keltis Lietuvos valdžios organai ir rugsėjo 29 d. Vilniuje įvyko pirmasis Ministrų kabineto posėdis. Tačiau spalio 9 d. Vilnius vėl atsidūrė Lenkijos valdžioje, o 1920 m. spalio 12 d. generolas Lucjanas Żeligowski paskelbė apie Vidurinės Lietuvos įkūrimą ir Vilniaus tapimą jos sostine. Spalio 10 d. Vilniaus lietuvių susirinkimas atgaivino Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto veiklą, naujuoju pirmininku išrinkęs Praną Augustaitį. Laikinis Vilniaus lietuvių komitetas vėl ėmėsi misijos reprezentuoti lietuvių bendruomenę Vilniaus krašte ir Lietuvos požiūrį į Vilniaus klausimo sprendimą.

Vidurinėje Lietuvoje lietuvių veikėjai atgaivino išbandytą taktiką leisti periodinius leidinius ne tik lietuvių, bet ir kitomis, pirmiausia lenkų, kalbomis, kuriuose būtų reprezentuojamas Lietuvos požiūris į Vilniaus klausimą. Jau spalio 12 d. (tą pačią dieną, kai L. Żeligowski paskelbė apie Vidurinės Lietuvos įkūrimą) Vilniuje pasirodė pirmasis lie-

¹⁹ Wilno, 7 lutego 1920 r., ten pat, 1920 02 07, p. 1.

²⁰ W. O., Wilno–Gdańsk, ten pat, 1920 07 04, p. 1.

²¹ I sesijos 1 posėdis, 1920 05 15, *Steigiamojo Seimo darbai* [posėdžių stenogramos], 1 sąs., Kaunas: St.[eigiamojo] Seimo sekretoriatas, 1920.

²² I sesijos 2 posėdis, 1920 05 17, ten pat.

tuvių leidžiamas laikraštis lenkų kalba *Echo Litwy*, kurio redakcija pareiškė būsianti „iš-tikima Lietuvos valstybės su sostine Vilniumi idėjai“. Dienraštis tuoj pat buvo uždarytas cenzūros. Estafetę perėmė atnaujintas *Głos Litwy*. Vidurinėje Lietuvoje lietuvių spauda agitavo už Vilniaus priklausymo Lietuvai idėją – tai iškalbingai skelbė pačios straipsnių antraštės, pavyzdžiui, „Tik su Lietuva“²³. 1921 m. gruodį lietuviai perėmė bankrutavusį dienraštį rusų kalba *Vilenskij Kurjer* ir ėmė leisti dienraštį lietuvių kalba „Vilnius“²⁴. Taip buvo sukurta įvairiakalbė proletuviška informacinė erdvė Vilniaus kraštui, kurios pagrindinis tikslas buvo pabrėžti Vilniaus krašto lietuviškumą ir jo priklausymą Lietuvai. Savotišku lietuviškos spaudos katalizatoriumi tapo valdžios cenzūra – jos numarinti lei-diniai atgydavo nauju pavadinimu. Pavyzdžiui, 1921 m. pabaigoje lietuviai, kovodami su cenzūra už teisę leisti leidinius lenkų kalba, V. Biržiškos žodžiais tariant, pradėjo karą vienadieniais leidiniais – 1921 m. lapkričio 21 d. pasirodė pirmasis vienadienis laikraštis *Adam*. Po to išėjo vienadieniai *Ewa*, *Jozef* ir t. t.²⁵ Prasidėjo savotiškas žaidimas: lietuviai leido, o lenkų administracija skubėjo kuo greičiau konfiskuoti vienos dienos laikraštį, kurio pavadinimas kartais buvo iškalbingesnis nei jo turinys, pavyzdžiui: *Jeszcze Litwa nie zginęła!*, *Litwa, ojczyzna moja!*, *Z Litwą*.

Vilniaus spauda buvo erdvė, kur vyko susidūrimai tarp Lietuvos ir Lenkijos už šio miesto ateitį. 1920 m. pabaigoje lenkų spaudai pradėjus agitacinę kampaniją už Vilniaus krašto gyventojų plebiscitą, po kurio „apsisprendęs“ Vilniaus kraštas turėjo virsti Lenki-jos dalimi, lietuvių spauda atsakė kontrpropagandine akcija prieš plebiscito sumanymo įgyvendinimą²⁶.

Lietuviškos spaudos propagandinė akcija 1921 m. pradžioje buvo nukreipta prieš rinkimus į numatytąjį Vilniaus seimą, kuris turėjo sankcionuoti Vilniaus prijungimą prie Lenkijos. Vidurinės Lietuvos valdžia 1921 m. balandį ėmėsi spausti lietuvių leidžiamą spaudą – iki birželio 1 d. Vilniuje neliko lietuvių leidžiamų laikraščių lenkų ir rusų kal-bomis, kuriuose buvo pasisakoma prieš planus Vilniaus kraštą paversti Lenkijos dalimi. O tų pačių metų rugsėjo 2 d. Vilniuje leidžiamų lietuvių, baltarusių ir žydų laikraščių leidėjus valdžios atstovas perspėjo, kad leidiniuose draudžiama agituoti už Vilniaus pri-sijungimą prie Lietuvos²⁷.

Lenkų valdžios represijų patirdavo ne tik lietuviškų dienraščių redakcijos, bet ir kitos lietuviškos įstaigos – mokyklos, prieglaudos. Pavyzdžiui, 1921 m. naktį iš liepos 31 d. į rugpjūčio 1 d. lenkų valdžia surengė kratą Lietuvių prieglaudoje Vilniuje, kuri virto po-gromu. Po to buvo uždaryta Vilniaus lietuvių mergaičių gimnazija, sekė represijos prieš

²³ M a n s k i, Tylko z Litwą, *Dzwon Litwy*, 1920 12 28, s. 1.

²⁴ B. M a k a u s k a s, min. veik., p. 173–178.

²⁵ V. B i r ž i š k a, *Dėl mūsų sostinės*, London, 1967, p. 161–168.

²⁶ Ten pat, p. 183–184.

²⁷ V. B i r ž i š k a, min. veik., p. 191.

lietuvių Vilniuje leidžiamą spaudą – vieni laikraščiai buvo uždaryti, kitiems skirtos piniginės baudos.

Lietuvoje represijos prieš lietuvių bendruomenę buvo vertinamos kaip kryptingas lenkų valdžios siekis „nutrinti nuo žemės vietas lietuvius ir visa, kas nors kiek turi bendro su tuo vardu“. Oficiozas „Lietuva“ rašė: „Lenkai pasirinko tiesiausią būdą: lietuvių esimas Vilniuj jiems krislas aky, tad jie nusprendžia atsikratyt jų tiesioginiu išnaikinimu, kaip tai jie jau yra pasipraktikavę daryti su žydais“, tik lietuvių atveju pasirinko ne fizinį nužudymą, bet „dvasinį užmušimą“ – lietuviškų kultūrinių ir labdaros įstaigų naikinimą²⁸.

Lietuvoje dėmesingai sekta lietuvių bendruomenės Vilniuje padėtis – pirmuosiuose šalies dienraščių puslapiuose pasirodydavo pranešimų apie Lenkijos valdžios (Vidurinės Lietuvos vardas veik neminėtas – taip siekta pabrėžti, kad tikroji valdžia Vilniaus krašte yra Lenkijos rankose) administracijos represijas prieš lietuviškas švietimo ir labdaros įstaigas 1921 m. vasarą–rudenį, kurias „vainikavo“ spalio 1 d. įvykęs prievartinis Vilniaus lietuvių gimnazijos išmetimas į gatvę, pasyvų mokinių pasipriešinimą numalšinus brutalia jėga²⁹. Visa tai formavo kovojančio *paverpto lietuviško Vilniaus* vaizdinį. Šiame vaizdinyje Vilniaus lietuviai buvo tiesioginiai lietuviškumo liudytojai ir Vilniaus kaip Lietuvos sostinės idėjos gynėjai – taip į juos žvelgė Lietuvos oficiozo vedamųjų autoriai³⁰.

1921 m. gruodžio 7 d. Laikinasis Vilniaus lietuvių komitetas savo posėdyje nutarė nedalyvauti rinkimuose į Vidurinės Lietuvos seimą. Gruodžio 18 d. Šv. Mikalojaus bažnyčios salėje įvykęs visuotinis lietuvių susirinkimas patvirtino šį nutarimą. Tokios pat pozicijos rinkimų požiūriu laikėsi baltarusiai ir žydai. Tokia nuostata atspindėjo oficialią Lietuvos valdžios poziciją – jau lapkričio 24 d. Lietuvos valdžios oficiozas pareiškė, jog lietuviai, žydai ir baltarusiai rinkimuose nedalyvaus, pridurdamas: „Lenkų norai visiems aiškūs net be jokio seimo!“³¹ Lietuva rinkimus į Vidurinės Lietuvos seimą įvertino kaip eilinį bandymą legalizuoti Želigowskio agresijos padarinius³².

Rinkimų į Vidurinės Lietuvos seimą išvakarėse Vilniuje leidžiama lietuvių spauda įrodinėjo, jog Vilnius kaip miestas turi ateitį tik būdamas Lietuvos sostine. Pabrėžta, kad miesto gerovė priklauso nuo to, kieno rankose jis atsidurs: jei Vilnius priklausys Lenkijai, jis netruks virsti provincialiu pasienio miesteliu, o jei miestas priklausys Lietuvai – jis taps klestinčia sostine, kur koncentruosis visas šalies politinis, kultūrinis ir ekonominis gyvenimas³³.

²⁸ Vilniaus baisenybės, *Lietuva*, 1921 08 24, p. 1.

²⁹ Pavyzdžiui: M. N., Kaip lenkai naikina liet. įstaigas Vilniuje, *Lietuva*, 1921 09 03, p. 1; Ginkluotas lietuvių įstaigų puolimas Vilniuje, ten pat, 1921 10 11, p. 1; Dėl ginkluoto lietuvių įstaigų puolimo Vilniuj, ten pat, 1921 10 12, p. 1–2; Vandalų darbo aukoms, ten pat, 1921 10 12, p. 1.

³⁰ V i l n i a u s K e l m a s, Vilniaus lietuviai ir mes, ten pat, 1922 06 11, p. 1.

³¹ Vilniaus seimas ir Varšuva, ten pat, 1921 11 24, p. 1.

³² Tautų Sąjunga ir Vilniaus seimas, ten pat, 1921 12 08, p. 1.

³³ G u g a, O przyszłość naszą i Wilna, *Litwa Niepodległa*, 1921 12 03, s. 1–2.

Rinkimai į Vidurinės Lietuvos seimą įvyko 1922 m. sausio 8 d. – lietuviai bei dauguma žydų ir baltarusių juos boikotavo. Vasario 1 d. seimas buvo atidarytas, o vasario 20 d. jame buvo priimta rezoliucija, kuria Vidurinė Lietuva prašėsi priimama į Lenkijos valstybės sudėtį. Praėjus rinkimams, Lenkija nusprendė, jog pakaks rodyti toleranciją tautinėms mažumoms ir jau galima lietuvių bei baltarusių bendruomenės „pamokyti“ lojalumo. Naktį iš sausio 19-tos į 20-tą nusirito represijų banga – buvo suimta kelios dešimtys lietuvių ir baltarusių veikėjų. 1922 m. vasario 6 d. lenkai iš Vilniaus į Lietuvą ištrėmė 20 Vilniaus lietuvių veikėjų, tarp kurių buvo Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto pirmininkas ir Vytauto Didžiojo gimnazijos Vilniuje direktorius M. Biržiška bei 13 baltarusių veikėjų. Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto protesto pareiškime apie lietuvių bendruomenei suduotą smūgį konstatuota: „Laikinis Vilniaus lietuvių komitetas lieka be pirmininko ir kasininko, Vilniaus lietuvių Vytauto Didžiojo Gimnazija be direktoriaus ir kelių mokytojų, Keturklasė Miesto mokykla be vedėjo, o lietuvių spauda iš karto be visų ligšiolinių redaktorių ir daugumos nuolatinių bendradarbių.“³⁴ Lietuvoje aiškinta, kad tokių sankcijų Lenkijos valdžia griebėsi keršydama už tai, jog įvairiaučiai Lietuvos piliečiai boikotavo „lenkų okupantų suruoštus „rinkimus“ į seimą ir tokiu būdu „ryžosi parodyti savo ištikimybę **suvereninės nepriklausomos Lietuvos Valstybės idėjai**“. Oficiozas skelbė, kad Lietuvos valstybei lojalūs „mūsų piliečiai Vilniuje atsidūrė baisiausiame pavojuje“³⁵. Lietuvoje Lenkijos valdžios žingsnis įvertintas kaip bandymas pakirsti lietuvių ir baltarusių nacionalinius judėjimus Vilniaus krašte, iš viešojo gyvenimo pašalinant aktyviausius inteligentus³⁶. Vilniaus lietuvių bendruomenė išties prarado savo įtakingiausius veikėjus.

1922 m. rudenį, pastebėjus Vilniaus lietuviuose „koko tai nusiminimo“, nes Vilniaus krašto „likimas neaiškėja“, Vilniaus lietuvių savaitraštis, bandydamas įkvėpti optimizmo, pareiškė: „Kad ir šimtą metų lietuviams priseitų laukti Vilniaus išliuosavimo, lietuviai Vilniaus neišsižadėsime, ne mes, tai mūsų vaikai sulauks ant Gedimino kalno Lietuvos vėliavos“³⁷. Vilniaus lietuvių veikėjai jau nesitikėjo, kad Vilniaus klausimas artimiausiu laiku išsispres jiems palankia linkme. Pastebėta, jog susidariusi faktinė padėtis įsitvirtina ir laikas eina lenkų naudai („lenkų šansai Vilniuje stiprėja ir įvykusis faktas pereina gyveniman“). Padėties sąstingio ženklu tapo žydų ir baltarusių laikysenos pasikeitimas – apsisprendimas dalyvauti rinkimuose į Lenkijos seimą. Lietuvių spauda konstatavo: „Gyvenimo nesulaikysi“³⁸.

³⁴ 33: *Vilnius–Kaunas, 1922. I 20–II 5*, Kaunas, 1922, p. 2–3.

³⁵ Lietuvos piliečių kankinimas Vilniuj, *Lietuva*, 1922 01 27, p. 1.

³⁶ Ten pat; Naujas barbarų darbas, ten pat, 1922 02 08, p. 1; Lietuvos piliečiai!, ten pat, 1922 02 16, p. 2.

³⁷ P. V i e š t a u t a s, Šalin nusiminimas, *Garsas*, 1922 10 01, p. 1.

³⁸ P. V i e š t a u t a s, Opus klausimas, ten pat, 1922 10 22, p. 4–5.

Tačiau tai nepakeitė Vilniaus lietuvių bendruomenės laikysenos. 1922 m. rugsėjį, kai iki rinkimų į Lenkijos seimą buvo likę du mėnesiai, Laikinis Vilniaus lietuvių komitetas taip išsakė savo oficialią poziciją: rinkimuose lietuviai nedalyvausią, nes „Vilniaus kraštas kaip istorinis, kultūrinis, ekonominis ir valstybinis Lietuvos centras ir kaip šalis iš senų senovės lietuvių gyventa, negali būti teisingai atskirtas nuo Lietuvos“, be to, esą Vilniaus kraštas „nėra dar turėjęs progos nevaržomai pasisakyti savo valios“, nes „vadinamasis Vilniaus seimas“ negali būti „teisingas tos valios reiškėjas“³⁹. Vilniaus lietuviai tokiu būdu atliepė oficialią Lietuvos poziciją – protestuoti prieš rinkimų į Lenkijos seimą organizavimą Vilniaus krašte kaip neteisėtai Lenkijos užimtoje Lietuvos teritorijoje – 1922 m. spalio 7 d. Lietuvos valdžia kreipėsi į Tautų Sąjungą ir didžiųjų valstybių vyriausybes su oficialiu protestu. Rinkimų dieną (lapkričio 5 d.) pasirodęs „Garso“ numeris, pakartojęs Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto poziciją rinkimų klausimu, buvo pilnas panašių šūkių: „Doras lietuvis Lietuvių Laikinojo Komiteto balso klauso“, „Lietuviai Varšuvos seiman ir senatan nerenka ir neina“, „Lietuvis lietuvių palaiko ir nesideda su svetimaisiais“. Lenkijos politinio gyvenimo boikotavimu Vilniaus lietuviai siuntė žinią, kad jie yra ne Lenkijos, o Lietuvos piliečiai.

Reikia pažymėti, kad tokia boikotuojanti lietuvių bendruomenės Vilniuje pozicija tiesiogiai atitiko Lietuvos valdžios politinius siekius ir buvo paranki įrodinėjant, jog, pavyzdžiui, Lenkijos seimo priimtas nutarimas prie Lenkijos prijungti Vilniaus kraštą „tėra tik muilo burbulas, kuris vėjui pūstelėjus gaus sprogti“ – esą tai rodo pačių Vilniaus gyventojų laikysena, nes visos tautinės bendruomenės, išskyrus lenkus, „yra nusistačiusios prieš Lenkų valstybę, jos politiką ir tvarką“ ir toliau prieš tai kovos kaip kovojusios⁴⁰.

Vilniaus lietuvių bendruomenė boikotavo politinį Lenkijos gyvenimą ir tuo pat metu nepraleisdavo progos garsiai priminti savo kaip Vilniaus autochtonų teisių, kaip, pavyzdžiui, Vilniaus miesto 600 metų įkūrimo išvakarėse: „Juk šiemet 600 metų sukako, kaip lietuviai Vilniaus miestą statė ir Lietuvos sostine padarė. Seniau Vilniaus miesto nebuvo ir prieš lietuvius niekas jo nevaldė. Tai mūsų miestas. Tik blogos valios žmonės gali Vilniuje lietuvius svetimtaučiais skaityti.“⁴¹

Vilniaus lietuviai atliko svarbų vaidmenį simboliškai liudydami Vilniaus lietuviškumą pačiu savo egzistavimo faktu, pavyzdžiui, organizuotai išeidami į viešumą, kaip 1922 m. gegužės 29–30 d. Vilniuje, skyrium nuo lenkų, plačiai paminėdami šv. Kazimiero kanonizacijos 400 metų jubiliejų. Šios iškilmės virto lietuviško Vilniaus manifestacija⁴² ir, pasak lietuviškos Vilniaus spaudos, įrodymu, jog „Vilniuje lietuviai kruta ir kovoja dėl savo

³⁹ Laikinojo Vilniaus Lietuvių Komiteto pareiškimas dėl rinkimų į Varšuvos seimą, ten pat, 1922 09 10, p. 1.

⁴⁰ Vis tiek užbaigsim savo himną!, *Lietuva*, 1922 03 29, p. 1.

⁴¹ P o l i t i k a s, Po rinkimų, *Garsas*, 1922 11 12, p. 1.

⁴² P. V i e š t a u t a s, Šv. Kazimiero Jubiliejaus iškilmės Vilniuje 1922 m., ten pat, 1922 07 16, p. 4–7.

teisių⁴³. O Lietuvoje Vilniaus lietuvių surengtos efektingos šv. Kazimiero kanonizacijos jubiliejaus iškilmės buvo pateiktos kaip geriausias lietuvių bendruomenės gyvybingumo šiame mieste įrodymas⁴⁴.

1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencija patvirtino rytines Lenkijos sienas ir tokiu būdu tarsi išsprendė Vilniaus klausimą, istorinę Lietuvos sostinę atiduodama į Lenkijos rankas. Po to Vilniuje leidžiamoje lietuvių spaudoje agituoti už Vilniaus priklausymą Lietuvai tapo beprasmiška. 1923–1928 m. Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto pirmininku buvęs Danielius Alseika teigė, jog nuo 1923 m. Laikinas Vilniaus lietuvių komitetas esmingai pakeitė savo veikimo kryptį: „Nuo aukštosios politikos teko atsisakyti, o dėti tik visas pastangas mūsų tautiniams ir kultūriniais reikalams ginti“⁴⁵. Nuo 1923 m. pavasario Vilniaus lietuviai pirmiausia tapo gyvais Vilniaus lietuviškumo liudytojais. Laikinis Vilniaus lietuvių komitetas pabrėždavo lietuvių autochtoniškumą („mes lietuviai iš senų senovės Vilniaus krašte gyvendami“), o pagrindiniu savo rūpesčiu Vilniaus krašte skelbė „žmonės šviesti tautos dvasioje“⁴⁶. Vilniaus lietuviai užėmė tautinės mažumos vaidmenį Lenkijos valstybėje.

Tuo metu ryškiausia lietuviškos bendruomenės figūra Vilniuje buvo J. Basanavičius. Net po 1923 m. Vilniuje likęs gyventi J. Basanavičius pirmiausia buvo simbolis, liudijantis modernios Lietuvos valstybės su sostine Vilniuje projekto nemarumą. 1926 m. lapkričio 23 d. Lietuva šventė J. Basanavičiaus 75-ųjų metų jubiliejų. Tą dieną oficiozo „Lietuva“ pirmajame puslapyje atsirado palinkėjimas: „Ilgiausių metų Lietuvos Patriarchui Vilniaus Saugotojui Doktorui Jonui Basanavičiui.“ Lietuvos seimo sveikinime jubiliatui rašyta: „Kovojęs visą amžių už šviesią lietuvių tautos ir viso mūsų krašto ateitį, Tu ir šiaudien neapleidi mūsų plėšraus kaimyno pagrobtos mūsų sostinės Vilniaus, kur eina žiaurus lenkinimas ir naikinimas viso, kas yra lietuviška. Savo buvimu okupuotoje Lietuvoje Tu, kaip senas karžygis, rodai jos dar neišspręstus uždavinius.“⁴⁷

J. Basanavičiaus gyvenimo saulėlydis ir mirtis Vilniuje 1927 m. dar labiau sustiprino simbolinį jo kaip „didžiojo Vilniečio“ kapitalą. Pavyzdžiui, oficialiame J. Basanavičiui skirtame nekrologe Lietuvos valdžios oficioze rašyta: „Vakar mes šventėme nepriklausomybės atgavimo sukaktuves. Vakar džiaugėmės laimėtomis devynerių metų gėrybėmis. Vakar liūdėjome nepasiekdami tėvų miesto, Lietuvos sostinės. Ir vakar toli nuo mūsų, pasiilgoje sostinėje, atsisveikino žemės pasaulį mūsų atgimusios tautos Tėvas <...> Jis netesėjo gyventi dešimtuosius metus nesulaukdamas ateinant teisėtųjų Vilniaus vaikų ir

⁴³ P. Vi e š t a u t a s, Šv. Kazimiero Jubiliejaus iškilmės Vilniuje 1922 m., ten pat, 1922 08 20, p. 6.

⁴⁴ V i l n i a u s K e l m a s, Vilniaus lietuviai ir mes, *Lietuva*, 1922 06 11, p. 1.

⁴⁵ D. A l s e i k a, *Vilniaus krašto lietuvių gyvenimas 1919–1934 metais*, Vilnius, 1935, p. 79.

⁴⁶ Laikinojo Vilniaus Lietuvių Komiteto memorialas įteiktas Lenkijos Vyriausybei 1923 IX 4 Varšuvoje, *Lietuvos kelias*, 1923 09 30, p. 1.

⁴⁷ Seimo Prezidiumo sveikinimas d-rui J. Basanavičiui, *Lietuva*, 1926 11 23, p. 1.

valdovų.“ Nekrologe akcentuotas J. Basanavičiaus ryšys su Vilniumi, pabrėžiant, jog velionis, „ištikimas Vilniui, sostinei, nepaliko jos vienos net amžinajam priešui užgriuvus. Ir ištesėjo joje iki savo mirties dienos, nors jojo kūno sveikata nuolat silpo.“⁴⁸ Visuose velioniui skirtuose nekrologuose akcentuotos jo sąsajos su Vilniumi. J. Basanavičiaus mirtis baigė fomuoti jo kaip Lietuvos sostinės saugotojo – „didžiojo Vilniečio“ mitą, o Vilniaus Rasų kapinėse atsirado nauja lietuviška atminties vieta – J. Basanavičiaus kapas. Jo mirties metinės vėliau būdavo paženklinamos mobilizuojančiu priesaku: „Jo darbą baigsime tik tada, kada atgausime Vilnių“⁴⁹.

Minėjome, kad Vilnijos lietuvių interesų atstovas buvo Laikinis Vilniaus lietuvių komitetas. Jo pirmininkas D. Alseika, 1927 m. sausį apžvelgdamas praėjusių metų veiklos rezultatus, teigė, jog pagrindinis komiteto dėmesys buvo nukreiptas „į lietuvių visuomenės organizavimą kovai už savo tautišką mokyklą ir palaikymą ryšių su visomis vadinamomis Lenkijos mažumomis“⁵⁰. Minimos mažumos – tai Vilniaus baltarusiai ir žydai. Veikimas organizuojant lietuvišką švietimą Vilniaus krašte buvo Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto veiklos prioritetas, o glaudus bendradarbiavimas su kitų tautinių mažumų bendruomenėmis buvo instrumentas, pirmausia padedantis ginti lietuvių mažumos interesus jautriausioje bendruomenės švietimo srityje.

Pagrindinė įtampas vieta Vilnijos lietuviams buvo mokykla – Lenkijos valdžia siekė mokyklą paversti polonizacijos instrumentu, o lietuviai su mokyklos pagalba siekė išsaugoti ar net sustiprinti lietuvių pozicijas Vilniaus krašte. Lietuviškų mokyklų klausimas Vilniaus krašte buvo labai svarbus Lietuvos valdžiai, kuri dėmesingai sekė anapus demarkacijos linijos vykstančius procesus švietimo erdvėje. Pats lietuviškų mokyklų egzistavimas Vilniaus krašte liudijo lietuviškos mažumos būtį ir suteikė argumentą reikšti teises į Vilniaus kraštą kaip į lietuvišką erdvę. Tuo pat metu lenkų administracijos vykdomas lietuviškų mokyklų administracinis persekiojimas politiniais motyvais Lietuvai teikė argumentą internacionalizuoti lietuvių mažumos klausimą Vilniaus krašte ir priminti apie Lietuvos valstybės teises į Vilnių. Lietuva buvo suinteresuota Lenkijos valdomame Vilniaus krašte išsaugoti kuo gausesnę ir gyvybingesnę lietuvių bendruomenę – ją reprezentuojant kaip tikrąją šių žemių šeiminkę.

Lietuvos valdžia, rūpindamasi Vilnijos lietuviams, iš esmės turėjo tik du instrumentus. Vienas – ginti Vilnijos lietuvių kaip tautinės mažumos teises. Antras – remti Vilnijos lietuvių švietimo ir kultūrinę veiklą. Finansinis šios veiklos rėmimas ir tapo efektyviausiu paramos lietuvių bendruomenės instrumentu. 1927 m. pradžioje D. Alseika, konstatavęs sunkią Vilnijos lietuvių ekonominę padėtį, pastebėjo: „patiems mūsų krašto lietuviams

⁴⁸ A. a. D-ras Jonas Basanavičius, ten pat, 1927 02 17, p. 1.

⁴⁹ Iškilmingai paminėta Dr. J. Basanavičiaus mirties sukaktis, *Lietuvos aidas*, 1937 02 16, p. 1.

⁵⁰ Laikinojo Vilniaus Lietuvių Komiteto pranešimas, *Vilniaus aidas*, 1927 01 18, p. 1.

išlaikyti visas švietimo ir šelpimo įstaigas yra visai negalima⁵¹. Lietuviškos švietimo ir kultūros įstaigos negaudavo paramos iš Lenkijos valdžios ir išsilaikydavo tik iš paramos ir aukų. Didžiąją dalį paramos gaudavo iš Lietuvos valdžios, kuri slapčia finansiškai rėmė Vilnijos lietuvių mokyklas, visuomenines organizacijas bei spaudą nuo 1920 m. lapkričio mėnesio. Šią paramą, kuri atkeliaudavo į Vilnių per aplinkines šalis ar kontrabandinio keliu per „žalią sieną“, koordinavo Laikinis Vilniaus lietuvių komitetas. Paramą sudarė ženklios sumos. Pavyzdžiui, 1924 m. skirta 1,15 mln. Lt, 1925 – 1,9 mln. Lt, 1926 – 2,7 mln. Lt. Vėlesniais metais pašalpos peržengdavo 1 mln. Lt⁵². Istoriko B. Makauskos pastebėjimu, be šios finansinės paramos nebūtų buvę įmanoma plėtoti lietuviško švietimo, turint galvoje, jog privataus lietuviško švietimo Lenkijos valdžia nerėmė, o pačių Vilnijos lietuvių ekonominė padėtis buvo sudėtinga⁵³.

Finansinė parama iš Lietuvos tiesiogiai veikė privačių lietuviškų mokyklų tinklo plėtrą, turint galvoje, jog švietimo sistemoje buvo ir valstybinių mokyklų. 1922/23 m. 40 privačių pradinė mokyklų mokėsi 39 % (1503) lietuvių moksleivių, o 1924/25 m. 98 privačiose mokyklose mokėsi 66 % (3419) moksleivių – tokio mokyklų ir moksleivių pagausėjimo priežastimi ir tapo finansinė parama⁵⁴. Lenkijos valdžia kryptingai siekė sumažinti privačių mokyklų ir padidinti valstybinėse mokyklose besimokančių mokinių skaičių. 1937/38 m. valstybinėse pradinėse mokyklose mokėsi veik 12 tūkst. moksleivių, o privačiose – tik 848⁵⁵. Pradinė mokyklų būta privačių ir valdiškų, o lietuviškos vidurinės mokyklos buvo privačios – Kęstučio gimnazija Švenčionyse ir Vytauto Didžiojo gimnazija Vilniuje. Lietuviškos švietimo įstaigos patirdavo nuolatinį Lenkijos valdžios spaudimą, kuris kartais virsdavo organizuota antilietuviška kampanija.

Reiktų pažymėti, jog tiek lietuvių bendruomenė Lenkijoje, tiek lenkų bendruomenė Lietuvoje patirdavo tautinių mažumų teisių varžymų – abi tautinių mažumų bendruomenės tapo retorsijos įkaitėmis – veik kiekvienas valstybės prieš tautinių mažumų bendruomenę nukreiptas žingsnis vienoje šalyje netrukdamo sulaukti atsako kitoje⁵⁶. Tokia retorsija buvo paženklinti, pavyzdžiui, 1927 m.: spalio 4–5 d. buvo uždaryta Vilniaus lietuvių mokytojų seminarija ir 48 privačios „Ryto“ draugijai priklausančios mokyklos, kuriose buvo daugiau kaip 2000 moksleivių. Tuo pat metu nuvilnijo Vilniaus lietuvių veikėjų areštai, kurie palietė 120 žmonių. Lenkija neslėpė, jog represinių priemonių ėmėsi atsakydama į Lietuvos valdžios veiksmus, kuriais varžyta lenkiškų mokyklų veikla

⁵¹ Ten pat, p. 2.

⁵² B. M a k a u s k a s, min. veik., p. 130–131.

⁵³ Ten pat, p. 133, 165.

⁵⁴ Ten pat, p. 133.

⁵⁵ Ten pat, p. 134–135.

⁵⁶ Tai atskleista šiuose tyrimuose: B. M a k a u s k a s, min. veik.; K. B u c h o w s k i, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, Białystok, 1999.

Lietuvoje. Visa tai Lenkijoje lydėjo antilietuviška kampanija su šūkais, raginančiais ginti lenkų teises Lietuvoje⁵⁷.

Svarbiausias lietuvių švietimo centras Lenkijoje buvo Vilniuje. Čia veikė privati lietuviška Vytauto Didžiojo gimnazija, kurioje besimokančiųjų skaičius svyravo nuo 300 iki 500 moksleivių. Tai buvo pagrindinė tautiškai angažuotos lietuvių inteligentijos ugdymo vieta, o šios mokyklos mokytojai buvo aktyvūs Vilniaus lietuvių bendruomenės veikėjai. Vilniaus S. Batoro universitete studijavo dauguma aukštąsias studijas pasirinkusių Vilniaus krašto lietuvių. Šiame mieste veikė ir lietuviškos profesinės mokyklos, kurias išlaikė Lietuvių labdarybės draugija. Šios draugijos visiškai išlaikomose mokyklose amato mokėsi daugiau kaip šimtas jaunuolių ir merginų. Nors šis profesinio rengimo projektas buvo įgyvendintas pirmiausia kaip švietimo projektas, galvojant apie lietuvių jaunimo ateitį, tačiau jį galima laikyti ir lietuviškų pozicijų stiprinimo Vilniaus mieste projektu. Lietuvių veikėjai vylėsi, kad amatai turintys lietuviai galės lengviau įsitvirtinti mieste ir taip ilgainiui reikšmingai sustiprins lietuviškas pozicijas Vilniuje. Reiktų pažymėti ir Lietuvių labdarybės draugijos veiklą organizuojant prieglaudą – 1928 m. mieste veikė 10 pastarosios išlaikomų prieglaudų. Vilniuje veikė ir kitos lietuviškos švietimo ir kultūros įstaigos: dveji nuolatiniai vakariniai kursai suaugusiems, „Ryto“ draugijos išlaikomos skaityklos-bibliotekos, kurių mieste ketvirto dešimtmečio viduryje buvo dvi dešimtytys.

Vilniuje telkėsi ir lietuvių inteligentija, kurios gretos buvo gerokai „aptirpusios“ po to, kai 1919–1922 m. daug lietuvių inteligentų dėl politinių ir ekonominių priežasčių buvo priversti išvykti iš Vilniaus krašto ar buvo ištremti Lenkijos valdžios. Pavyzdžiui, Vilniaus lietuvių duomenimis, iš mažiausiai 20 lietuvių gydytojų liko tik keli. Tokiu būdu lietuvių inteligentiją Vilniaus krašte sudarė daugiausia mokytojai ir kunigai⁵⁸. Tačiau situacija nebuvo labai pesimistinė, jei ketvirto dešimtmečio antroje pusėje Vilniaus lietuviai jau turėjo ir savitą literatūrą – literatūrologės Almos Lapinskienės pastebėjimu, ne tik poeziją ir prozą, bet ir dramaturgiją bei literatūros kritiką. Vilniuje susiformavo kuklus, bet savitas lietuvių literatūrinis gyvenimas⁵⁹.

Tai, jog Vilnius tapo ištis svarbiausiu lietuvių švietimo ir kultūros židiniu Vilniaus krašte, lėmė ne tik pragmatiniai momentai bei dėsninga didmiesčio trauka visam regionui, bet ir Lietuvos–Lenkijos varžymasis dėl šio miesto. Lietuvos siekis atgauti Vilnių savaiame koncentravo lietuvių pajėgas šiame mieste. Pradžioje tai buvo iš esmės politinė koncentracija – dėmesys fokusuotas į Vilnių kaip lietuviškos politinės akcijos centrą, o po 1923 m. siekta sukurti ir palaikyti lietuviškos kultūros centrą. Kultūrinė, švietimo veikla turėjo liudyti lietuviško etnosu Vilniuje gyvybingumą.

⁵⁷ B. M a k a u s k a s, min. veik., p. 148–149.

⁵⁸ D. A l s e i k a, min. veik., p. 11.

⁵⁹ A. L a p i n s k i e n ė, *Vilniaus lietuvių literatūra 1920–1940*, Vilnius, 2008.

Reikia pažymėti, kad Vilniaus krašto lietuviai įvairiomis formomis manifestavo lietuviškumą Vilniaus mieste. Pavyzdžiui, nuo 1927 m. Sekminių metu pradėtos rengti kasmetinės lietuvių maldininkų kelionės iš Vilniaus krašto kaimų į Vilniaus Kalvarijas. Maldininkai atvykdavo lydimi lietuvių mokytojo. Pirmąją Sekminių dieną lietuvių maldininkų procesija, visą kelią giedodama lietuviškas giesmes, iš Šv. Mikalojaus bažnyčios per visą miestą patraukdavo į Kalvarijų bažnyčią. Amžininkų prisiminimu, miestiečiai stebėdavosi: iš kur Vilniuje tiek lietuvių? Antrąją Sekminių dieną maldininkai lankydavo Aušros Vartus, Gedimino pilį, Trijų Kryžių kalną, miesto bažnyčias, o vakare jų laukdavo lietuviškas vakaras su vaidinimu Šv. Mikalojaus parapijos ir Vytauto Didžiojo gimnazijos salėse⁶⁰. Tokia religinė-tautinė piligrimystė į Vilnių turėjo ir raiškų manifestacinį pobūdį – Vilniaus lietuviškumo liudijimą. Taip Vilniaus lietuvių bendruomenė atliepė Lietuvoje plėtojamą pavergtos lietuviškos sostinės vaizdinį.

Vilniaus lietuvių bendruomenė, tiksliau, jos vaizdinys, buvo svarbus Lietuvoje plėtojamame propagandiniame Vilniaus vadavimo diskurse, teigusiam Lietuvos teises į Lenkijos valdžioje esantį Vilnių. Pagrindinis šios propagandinės kampanijos organizatorius – Vilniui vaduoti sąjunga (VVS) konstravo apibendrintą *pavergto Vilniaus* vaizdinį, kuris kiekvieną siekė įtikinti, jog Vilnius – neabejotinai lietuvių miestas. Rūpestį Vilniaus krašto lietuviais VVS deklaravo kaip vieną svarbiausių savo veiklos uždavinių⁶¹. Vilniaus kaip pavergto lietuviško miesto vaizdinys turėjo tiek pagrįsti lietuvių teises į šį miestą, tiek išsklaidyti abejonas dėl jo lietuviškumo.

Pavergto lietuviško Vilniaus vaizdinio centre buvo lietuvių, gyvenančių Vilniuje, būtis, kuriai tarpukario Lietuvoje negailėta dėmesio. Pasakojimus apie lietuvių gyvenimą Vilniuje paprastai lydėjo skundai Lenkijos valdžia, kuri niekina lietuvių kalbą, „draudžia jo vaikams lietuviškai šviestis ir melstis, švietėjus ir paprastus žemės purentojus kalėjimuosna kema“⁶². Pieštas atkakliai kovojančio už teisę būti lietuvišku Vilniaus vaizdinys, kuriame Vilniaus lietuvių gyvenimas Lenkijos valdžioje prilygintas lietuvių likimui caro valdžioje, kai imperija negailestingai trynė lietuviškumo ženklus: „Šiandien Vilniuje vykdomas didžiausias smurtas visa tam, kas yra lietuviška, ir vykdomas pačiomis žiauriausiomis priemonėmis, prieš kurias net blanksta buvusieji rusiški lietuviybės slopinimo metodai. Lenkai Vilniaus krašte nori lietuvius išnaikinti, juos galutinai nutautinti, sulenkinti ir tą kraštą padaryti lenkiškuoju.“⁶³ Pirmuosiuose valdžios oficiozo puslapiuose pasirodydavo informacija apie lietuvių bendruomenės

⁶⁰ P. Makariūnienė, *Vilniuje ir Vilniaus krašte 1915–1939 metais*, Vilnius, 1999, p. 83.

⁶¹ VVS Centro komiteto 1935 03 26 konfidencialus aplinkraštis Nr. 39 VVS skyrių ir apygardų komitetams, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. 565, ap. 3, b. 3, l. 10.

⁶² Džukas Varėnietis, *Išniekinti Kryžiai*, Kaunas, 1934, p. 12.

⁶³ J. Papečkovs, *Vilniaus problemas esmė*, Kaunas, 1937, p. 18.

Vilniuje iš Lenkijos valdžios patiriamą veiklos varžymą, bendruomenės tautinių teisių pažeidimus⁶⁴.

Nacionalinę sprespaudą patiriančių lietuvių vaizdinys iš viešos komunikacinės erdvės persikeldavo į mokyklų klases. Moksleiviai „Mūsų Vilniaus“ redakcijai atsiųstuose laiškuose rašė: „Mokytoja pasakojo, kad pavergtame Vilniaus krašte labai sunku ir skurdu gyventi mūsų broliams lietuviams. Juos turi prislėgęs lenkų aras savo kietais nagais. Pavergtame krašte draudžiama mūsų kalba ir kiti įvairūs lietuviški dalykai. Vilniuje lenkai uždraudė lietuvių mokyklas ir skaudžia mūsų brolius, kurie nenori lankyti lenkų mokyklas.“⁶⁵

Lietuvoje įdėmiai sektas anapus demarkacinės linijos gyvenančių lietuvių gyvenimas. 1930 m. išleistame leidinyje „Vilniaus Golgota: okupuotosios Lietuvos lietuvių darbo ir kančių 1919–1928 metų dienoraštis“, skirtame „Nepriklausomos Lietuvos visuomenei – okupuotosios Lietuvos lietuvių gyvenimui pažinti“ – išvysime ne tik suregistruotų lietuvių bendruomenės skriaudų sąvadą, bet ir tikrą lietuviško gyvenimo dienoraštį, turintį liudyti lietuvių bendruomenės Vilniaus krašte gyvybingumą⁶⁶. Siekta parodyti kuo gyvybingesnį Vilniaus lietuvių gyvenimą, teigiant, jog „nepaisant didelių varžymų, plačiu užsimojimu, slopinte slopinamų priemonių, naudojamų prieš visa tai, kas yra lietuviška, ypač, prieš lietuviškas organizacijas“, jos veikia tiek pačiame Vilniuje, tiek visame Vilniaus krašte⁶⁷.

Manome, jog nuosekliai ir visapusiškai aktualizuojamas už demarkacijos linijos likusios tautos dalies – Vilniaus krašte gyvenančių ir tautinę sprespaudą kenčiančių tautiečių vaizdinys buvo vienas įtaigiausių argumentų, padėjusių lietuvių visuomenei įsisąmoninti šį regioną kaip natūraliai lietuvišką erdvę, o Vilnių kaip išties lietuvišką, nacionalinę savastį saugantį miestą. Reiktų pridurti, kad lietuvių tautinės bendruomenės Vilniuje teisių gynimas Lietuvoje aktualizuodavo Vilniaus klausimą ir Lietuvos valdžiai tai suteikdavo progą tautinės mažumos teisių gynimo intencija šį klausimą internacionalizuoti – spaudoje pasirodydavo, pavyzdžiui, tokios iškalbingos antraštės – „Ne į Lenkijos reikalus kišamės, bet giname okupuotos Lietuvos lietuvius nuo smurto ir saualės!“⁶⁸

Įvairiomis progomis ir pretekstais keliamas Vilniaus lietuvių klausimas buvo itin parankus būdas nuolat aktualizuoti ir palaikyti įtampą, pabrėžiant Vilniaus kaip Lietuvos /

⁶⁴ Pavyzdžiui: Lenkai Vilniaus kraštą nori padaryti lietuvybės kapinynu, ten pat, 1936 12 02, p. 1; Lenkai Vilniaus krašto lietuvius padarė įkaitais?, *Lietuvos aidas*, 1936 12 03, p. 1.

⁶⁵ Mažieji rašo apie Vilnių, *Mūsų Vilnius*, 1932, nr. 13, p. 303.

⁶⁶ B. Šėm i s, *Vilniaus Golgota: okupuotosios Lietuvos lietuvių darbo ir kančių 1919–1928 metų dienoraštis*, Kaunas, 1930.

⁶⁷ V. U-n y s, Vilniaus krašto lietuvių jaunimo organizacinis gyvenimas, *Vilniaus baras*, Kaunas, 1929, p. 19.

⁶⁸ Ne į Lenkijos reikalus kišamės, bet giname okupuotos Lietuvos lietuvius nuo smurto ir saualės!, *Lietuvos aidas*, 1936 05 12, p. 1.

lietuvių sostinės idėją. Pavyzdžiui, 1934 m. Lietuvoje buvo įkurtas Vyriausias komitetas Vilniaus krašto badaujantiems remti – reaguojant į tai, kad 1933 m. Vilniaus krašte buvo prastas derlius ir kaimo gyventojams grėsė badas. Organizuojant šią paramą aktyviai reišėsi VVS⁶⁹, aplinkrašėiais ragindama remti badaujančius tautiečius ir kaip sektingą pavyzdį pateikdama lietuvių studentų iniciatyvą, kurie badaudami vieną dieną per savaitę maistui sutaupytus pinigus skiria badaujantiems Vilniaus krašto lietuviams remti⁷⁰. Lietuvoje organizuotos paramos (tiek moralinės, tiek materialinės) teikimo Vilniaus lietuviams kampanijos turėjo du pagrindinius tikslus: teikti visokeriopą įmanomą paramą Vilniaus lietuviams ir Lietuvos visuomenėje diegti mintį, jog Vilnius – neabejotinai lietuviškas miestas ir tikroji Lietuvos sostinė.

Lietuvoje buvo jautriai reaguojama į žinias apie antilietuviškas Lenkijos valdžios kampanijas Vilniaus krašte. Pavyzdžiui, sužinojus, kad 1927 m. spalio 4–5 d. uždaryta Vilniaus lietuvių mokytojų seminarija ir 48 privačios „Ryto“ draugijai priklausančios mokyklos, kuriose buvo daugiau kaip 2000 moksleivių, ar 1936 m. antilietuvišką kampaniją Vilniuje, Lietuvoje reaguota triukšmingais visuomenės mitingais ir protesto rezoliucijomis.

Rūpestis Vilniaus lietuviams veikė kaip katalizatorius mobilizuojant visuomenę Vilniaus vadavimo kampanijai. Atokiausių Lietuvos vietovių visuomenių atstovai įvairiausiomis progomis (nuo palinkėjimų švenčių proga ir pažadų Vilniaus lietuviams juos „išvaduoti iš baltojo erelio nagų“ iki užuojautos bei protestų dėl lietuvių persekiojimo) demonstruodavo solidarumą su „Lietuvos sostinėje gyvenančiais lietuviams“⁷¹.

Tai buvo ne tik tėvynainių tautinių teisių gynimas. 1936 m. Lenkija ėmėsi įgyvendinti lietuvių mažumos valstybinę asimiliaciją, kuri virto radikaliu tautinės mažumos teisių suvaržymu⁷². Lietuvos politinio elito atstovai sunerimo, jog taip gali būti sunaikinta lietuvių tautinė bendruomenė Vilniaus krašte, o jos netekus bus užkirstas kelias manifestuoti Lietuvos teises į Vilniaus kraštą, ir po metų Vilniaus klausimas nustos egzistavęs⁷³.

1938 m. kovo 19 d. Lietuva buvo priversta priimti Lenkijos ultimatumą ir su ja užmegzti diplomatinis santykius. Lenkijos spaudžiama Lietuva sustabdė VVS veiklą ir viešojoje erdvėje iš esmės nutildė Vilniaus vadavimo propagandinę kampaniją, tačiau savo teisių į Vilnių neatsisakė. Tada iš esmės vienintelis būdas Lietuvai viešai priminti savo

⁶⁹ N. Kairiūkštytė, *Vilniaus vadavimo sąjunga*, Vilnius, p. 212–215.

⁷⁰ VVS 1934 03 12, 1934 03 21 aplinkrašėiai VVS apygardų ir skyrių komitetams, *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankrašėių skyrius* (toliau – *VMAVB RS*), f. 178–314, l. 67–68.

⁷¹ Visuomeninių organizacijų užuojautos, sveikinimai ir linkėjimai Vilniaus krašto lietuviams 1933–1937 m., ten pat, f. 178-5/1-2.

⁷² B. Makauskas, min. veik., p. 198–230; J. Januszevska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowe-ściowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, s. 590–597.

⁷³ T. Katelbacho pranešimas apie padėtį Lietuvoje, *Archivum akt nowych*, MSZ, t. 6081, s. 9.

teises į Vilnių liko rodyti rūpestį Vilniaus lietuviais. Tokiu būdu politinis režimas lietuvių visuomenei galėjo demonstruoti neatsisakąs Vilniaus atgavimo siekio, o Lenkijai šį rūpestį aiškinti esą Vilniaus lietuviais rūpinamasi kaip savo tautiečiais, gyvenančiais jos teritorijoje. Todėl Lietuvos oficioze nesumažėjo pranešimų apie Vilniaus lietuvių padėtį – pirmiausia apie patiriamus tautinės mažumos teisių varžymus (tik rašiniuose neliko ankstesnės karingos antilenkiškos retorikos). Šie pranešimai dienraštyje skelbti greta žinių iš visos Lietuvos ir atskirai nuo informacijos apie lietuvių gyvenimą svetimose šalyse, taip demonstruojant, jog Vilnius yra Lietuvos dalis, o ten gyvenantys lietuviai – Lietuvos piliečiai. Tą patį darė ir kiti Lietuvos dienraščiai.

Požiūris į Vilniaus lietuvius kaip į Lietuvos piliečius nulėmė, kad pastarieji, net užmezgus diplomatinis santykius su Lenkija, taip ir neatsidūrė Draugijos užsienio lietuviams remti dėmesio centre. Šios 1932 m. Kaune įkurtos draugijos misija buvo rūpintis lietuviams, gyvenančiais svetimų valstybių teritorijose – nuo Latvijos iki Brazilijos. Tuo pat metu Lietuvos valdžia Vilniaus lietuviams nurodė užimti laikyseną tautinės mažumos, kuri griežtai laikosi tautinei mažumai Lenkijos įstatymų nustatytų veikimo rėmų, tačiau kartu ryžtingai kovoja su bandymais varžyti jos teises⁷⁴.

Lietuvos valdžia ir lietuvių veikėjai Lenkijoje siekė bent jau atkurti lietuvių bendruomenės kultūrinės ir švietimo pozicijas Vilniaus krašte į padėtį, kuri buvo iki 1936 m., kai lietuvių bendruomenė patyrė lenkų valdžios represijų. Diplomatinis santykių užmezgimą abi šalys siekė išnaudoti savo tautinių bendruomenių pozicijų sustiprinimui – lenkų bendruomenės padėties Lietuvoje ir lietuvių bendruomenės Lenkijoje. 1939 m. balandį prasidėjo slaptos derybos tarp Lietuvos ir Lenkijos diplomatų dėl tautinių mažumų bendruomenių padėties abiejose šalyse, kurios tęsėsi iki pat Antrojo pasaulinio karo. Kadangi abiejose šalyse buvo stiprios antilenkiškos (Lietuvoje) ir antilietuviškos (Lenkijoje) nuotaikos, nutarta tautinių mažumų padėtį normalizuoti palaipsniui. Lietuvių mažumos padėtis Lenkijoje turėjo gerėti pamažu – iki bus atkurtos ketvirto dešimtmečio pradžioje turėtos kultūrinės pozicijos⁷⁵.

Tačiau Vilniaus lietuvių padėties pagerėjimo ženklų Lietuva neregėjo. Lenkijos valdžia nuogaštavo, kad suteikus visišką veikimo laisvę, Lietuvos valdžios remiama Vilniaus lietuvių veikla labai suaktyvės. Lenkija nepageidavo Vilniaus lietuvių bendruomenės stiprėjimo – tai sąlygojo ne tik pastarosios asimiliacinės politikos visų tautinių mažumų atžvilgiu nuostatos. Lenkija perprato ir Lietuvos valdžios bandymą savo šalies teises į Vilnių toliau akcentuoti remiantis Vilniaus lietuvių faktoriumi. Veikiausiai bandydama tam užkirsti kelią lenkų administracija priėmė direktyvinį draudimą lietuviškų organizacijų pavadinimuose vartoti žodžių junginį „Vilniaus lietuviai“⁷⁶.

⁷⁴ B. M a k a u s k a s, min. veik., p. 231–232.

⁷⁵ Ten pat, p. 236–244.

⁷⁶ Ten pat, p. 242.

Lietuvos visuomenė į Vilniaus krašto lietuvius kaip ir anksčiau pirmiausia žvelgė kaip į tiesioginius Lietuvos teisių į sostinę Vilnių reprezentantus – taip, pavyzdžiui, įvairiose Lietuvos vietose visuomenė sutiko 1939 m. rugpjūtį per šalį keliavusią gausią Vilniaus krašto lietuvių mokytojų ekskursiją⁷⁷. Ekskursijos vyko ir priešinga kryptimi – užmezgus santykius su Lenkija į Vilniaus kraštą ėmė vykti ekskursijos iš Lietuvos. Privalomais šių ekskursijų programos punktais tapo „lietuviškų“ Vilniaus vietų lankymas ir susitikimai su vietos lietuviais. Lenkijos pasiuntinys Kaune net priekaištavo Lietuvos diplomatom, kad lietuvių ekskursijos į Vilnių virsta „grynai politinėmis manifestacijomis“, grasindamas, kad Varšuva gali sustabdyti šią piligrimystę⁷⁸. Tuo tarpu Lietuvoje ekskursijos į Vilniaus kraštą laikytos pageidautinomis, samprotaujant, jog šių ekskursijų metu susitinkant su Vilniaus lietuviais, „Lietuvos žmonės įsitikina, kad Vilniaus krašte yra daug ir nuoširdžių lietuvių, o Vilnijos gyventojai susitikę su laisvosios Lietuvos gyventojais, sustiprėja lietuviškoje dvasioje“. Siūlyta šias ekskursijas tik „sutvarkyti“: kelionės metu būtinai aplankyti lietuvių gyvenamas vietas, ekskursijos vadovu rinktis Vilniaus krašte gyvenančių lietuvių. Nepageidauta, kad moksleiviai į Vilnių vyktų atostogų metu, nes „Vilniaus miestas neturi išviršinių lietuviškumo žymių, už tai Lietuvos moksleivija (net mokytojai) išsiveža neigiamų įspūdžių iš Vilniaus miesto ir tuo sugriaunami jų įsitikinimai, kurie yra įskiepyti per eilę metų“⁷⁹. Taigi nuogaustauta: jei lietuvių moksleiviai vyks į Vilnių atostogų metu, šiems nepavyks pabendrauti su Vilniuje besimokančiais iš kaimų suvažiavusiais moksleiviais lietuviais, o kitų lietuvių Vilniuje jie gali nesutikti, todėl mokykloje diegtas lietuviško Vilniaus vaizdinys gali stipriai susvyruoti.

Užmezgusi diplomatinčius santykius Lietuva įgijo daugiau galimybių tiesiogiai diplomatinėmis priemonėmis rūpintis Lenkijoje gyvenančiais lietuviais – tai tapo vienu pagrindinių Lietuvos pasiuntinybės Lenkijoje uždavinių. O siekis konsoliduoti ir koordinuoti Vilniaus lietuvių veikimą virto viena esminių paskatų, lėmusių Lietuvos valdžios sprendimą Vilniuje įkurdinti Lietuvos generalinį konsulatą. Lietuvos diplomatas turėjo tapti šešėliniu Vilniaus lietuvių lyderiu, koordinuojančiu jų politinį ir kultūrinį veikimą⁸⁰. Beje, pagrindiniai konsulato steigimo iniciatoriai buvo Vilniaus lietuviai, kurie tikėjosi per konsulą užsitikrinti tiesioginę Lietuvos valdžios paramą ginant savo teises. Lietuva

⁷⁷ V. Uždavinyš, *Kronikos, VMAVB RS*, f. 183–676, l. 26–33.

⁷⁸ 1939 m. liepos 1 d., Lietuvos Respublikos ministro pirmininko pavaduotojo ir užsienio reikalų ministro pareigas einančio Kazimiero Bizausko slaptas *pro memoria* apie pasikalbėjimą su Lenkijos pasiuntiniu Kaune Franciszeku Charwatu; *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys*, sud. A. Kasparavičius, P. Libera, Vilnius, 2013.

⁷⁹ 1939 m. liepos 21 d. Lietuvos Respublikos VRM turizmo reikalų referento Prano Barzdžiaus slaptas raportas ministerijos Spaudos ir draugijų skyriaus vedėjui, ten pat.

⁸⁰ S. Grišaravičiūtė, Lietuvos konsulato Vilniuje steigimo aplinkybės (1938–1939 m.), *Lituanistica*, t. 57, 2011, nr. 3, p. 262–274.

steigti konsulato neskubėjo – tik 1939 m. rugpjūčio 22 d. Lietuvos prezidentas pasirašė A. Trimako skyrimo Lietuvos generaliniu konsulu raštą. Taigi realus žingsnis kuriant konsulatą buvo žengtas tik tada, kai tapo aišku, jog Vokietijos–Lenkijos karas neišvengiamas, o pats konsulas Vilniuje pasirodė ir pradėjo dirbti tik rugsėjo 9 d., kai karas jau vyko visu smarkumu ir net buvo pasklidusi klaidinga žinia apie esą vokiečių užimtą Varšuvą⁸¹.

Vietoje išvadų. Apibendrinant galima teigti, jog lietuvių bendruomenės Vilniuje laikyseną 1919–1939 m. lėmė Lietuvos santykių su Lenkija raida. Galima skirti du etapus, kurių skiriamoji riba – 1923 m. kovo 15 d., kai Ambasadorių konferencija patvirtino rytines Lenkijos sienas ir Vilniaus kraštas tapo Lenkijos valstybės dalimi.

Pirmuoju etapu Vilniaus lietuvių bendruomenė buvo tiesioginė Vilniaus priklausomybės Lietuvai idėjos reprezentantė, populiarinanti Vilniaus kaip Lietuvos sostinės idėją. Tai raiškiai atsiskleidžia Vilniaus lietuvių leistoje įvairiakalbėje spaudoje. Lietuvių bendruomenė orientavosi ne tiek į savo bendruomenės kaip etninės mažumos teisių gynimą, bet pirmiausia į Lietuvos valstybės interesų atstovavimą – ginant Lietuvos teises į Vilnių kaip šalies sostinę.

Antruoju etapu (po 1923 m. kovo 15 d.) Vilniaus lietuviai užėmė tautinės mažumos vaidmenį Lenkijos valstybėje ir dėmesį pirmiausia nukreipė į savo bendruomenės kaip tautinės mažumos teisių gynimą, lietuvių kultūrinės ir švietimo terpės Vilniuje stiprinimą.

Pirmuoju etapu svarbiausia lietuvių bendruomenės misija buvo Vilniaus kaip Lietuvos sostinės idėjos reprezentavimas. Antruoju etapu svarbiausias Vilniaus lietuvių bendruomenės uždavinys buvo pabrėžtinai reprezentuoti patį lietuvių bendruomenės egzistavimo faktą – tai turėjo liudyti neabejotiną Vilniaus lietuviškumą.

Propagandinėje Vilniaus vadavimo akcijoje pati Vilniaus lietuvių bendruomenės egzistencija tapo svariu argumentu, liudijančiu neabejotiną šio miesto lietuviškumą. Visapusiškai lietuviškame propagandos diskurse aktualizuojamas Vilniaus krašte gyvenančių ir tautinę priespaudą patiriančių lietuvių vaizdinys pasitarnavo tam, kad Lietuvos visuomenė Vilniaus kraštą įsisąmonintų kaip natūraliai lietuvišką erdvę, o Vilnių – kaip išties lietuvišką miestą ir tikrąją sostinę.

⁸¹ Lietuvos konsulato atsiradimo aplinkybės detaliai aptartos: ten pat, p. 262–274; S. Grigaravičiūtė, Lietuvos generalinis konsulatas Vilniuje (1939 m. rugsėjis–spalis), ten pat, t. 59, 2013, nr. 3, p. 158–174.

Literatūra

- ALSEIKA, D. *Vilniaus krašto lietuvių gyvenimas 1919–1934 metais*, Vilnius, 1935.
- BIELIAUSKAS, P. *Vilniaus dienoraštis, 1915 XII 26–1919 XI 26*, Trakai, 2009.
- BIRŽIŠKA, V. *Dėl mūsų sostinės*, London, 1967.
- BUCHOWSKI, K. *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, Białystok, 1999.
- GRIGARAVIČIŪTĖ, S. Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje (1939 m. rugsėjis–spalis), in *Lituanistica*, 2013, t. 59, nr. 3.
- GRIGARAVIČIŪTĖ, S. Lietuvos konsulato Vilniuje steigimo aplinkybės (1938–1939 m.), in *Lituanistica*, 2011, t. 57, nr. 3.
- JANUSZEWSKA-JURKIEWICZ, J. *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, Katowice, 2010.
- KAIRIŪKŠTYTĖ, N. *Vilniaus vadavimo sąjunga*, Vilnius, 2001.
- LAPINSKIENĖ, A. *Vilniaus lietuvių literatūra 1920–1940*, Vilnius, 2008.
- MAKARIŪNIENĖ, P. *Vilniuje ir Vilniaus krašte 1915–1939 metais*, Vilnius, 1999.
- Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys*, sud. A. Kasparavičius, P. Libera, Vilnius, 2013.
- MAKAUSKAS, B. *Vilnijos lietuviai 1920–1939 metais*, Vilnius, 1991.
- PAPEČKYŠ, J. *Vilniaus problemos esmė*, Kaunas, 1937.
- ŠĖMIS, B. *Vilniaus Golgota: okupuotosios Lietuvos lietuvių darbo ir kančių 1919–1928 metų dienoraštis*, Kaunas, 1930.
- VARĖNIETIS Džūkas, *Išniekinti Kryžiai*, Kaunas, 1934.

THE LITHUANIANS OF VILNIUS AND THE IDEA OF THE CAPITAL CITY OF LITHUANIA

Summary

DANGIRAS MAČIULIS

This article analyses the role played by the Lithuanian Community of Vilnius in 1918–1939 when popularising the idea of Vilnius as the capital of Lithuania and in the propaganda discourse demonstrating that Vilnius was part of Lithuania.

It is suggested that the position of the Lithuanian Community in Vilnius in 1918–1939 was determined by the Lithuanian–Polish struggle for the dependence of the city. The Lithuanian government

defended the rights of the Lithuanians of Vilnius as a national minority using diplomatic instruments on the one hand, and supporting educational and cultural activities of Lithuanians in Vilnius on the other hand. The status and attitude of the Lithuanian Community of Vilnius underwent two stages, the watershed between them being March 15, 1923 when the Conference of Ambassadors recognised the eastern border of Poland, thus allocating Vilnius region to the Polish state.

During the first stage (prior to March 15, 1923) the Lithuanian Community of Vilnius was directly engaged in the promotion of the idea that Vilnius was part of Lithuania and the capital city of the country. The Lithuanian Community for the most part focused on the representation of the interests of the Lithuanian state and defending Lithuania's right to have Vilnius as the capital of the country rather than on the advocacy of the rights of the community (as an ethnic minority).

During the second stage (after March 15, 1923) the Lithuanians of Vilnius assumed the role of an ethnic minority in the Polish state. At that time the Lithuanian Community strived to enhance its position in the city and consolidate Lithuanian cultural and educational centre in Vilnius.

During the first stage the Lithuanian Community saw the representation of Vilnius as the capital of Lithuania as its key mission. During the second stage, however, the priorities of the Lithuanian Community of Vilnius shifted towards explicit representation of the fact of the existence of the Lithuanian Community, thus undeniably witnessing the Lithuanianess of Vilnius.

In the course of the propaganda campaign aimed at liberating Vilnius, the existence of the Lithuanian Community of Vilnius served as a solid argument attesting the city's Lithuanianess. The image of Lithuanians living in Vilnius region and suffering ethnic oppression, which was comprehensively covered by Lithuanian propaganda discourse, helped the Lithuanian society develop an awareness of Vilnius region as a natural Lithuanian space and Vilnius as a Lithuanian city and the capital of the country.

Gauta 2014 m. kovo mėn.

Dangiras Mačiulis – Lietuvos istorijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas. Mokslinių interesų kryptys: Lietuvos visuomenė XX a. pirmoje pusėje, Lietuvos kultūros istorija, atminties kultūra.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius 01108

El. paštas: dangirasmaciulis@yahoo.com